

אורח צדקה בקבוצה

“בארח-צדקה אהלך בתוך נתיבות משפט”
(משלי ת. כ)

בימים רחוקים, מלפני עשרים-שלושים שנה ויותר, עלתה שאלת קיום מצות צדקה בקבוצה מדי פעם על הפרק בקיבוץ הדתי. וזכור לטוב משה בן-צבי מקבוצת סעד שנוקק כמה פעמים לענין. הדבר השתנה בשנים האחרונות. מאז הופעת מפתח העניינים של “עמודים” בשנת תשכ”ט לא נרשמה עוד “צדקה” בין הערכים. שמא דבר זה מצביע על משהו עמוק יותר, וכסימן חיצוני לבעיה פנימית של הקיבוץ הדתי. צריך הוא לעורר מחשבותינו?

ואכן, פרט למסה החשובה של הרב שלמה אבינר “מצוות צדקה בקבוצה” (“עמודים” 368, עמ’ 344) כמעט שאינך מוצא דבר על נושא זה בפירסומיו של הקיבוץ הדתי. יכולות להיות לזה שתי סיבות: האחת שיש הרגשה שהמצב השתפר, ערים יותר למצוה, נותנים יותר צדקה בקבוצות, פחתה ההרגשה הלא-טובה שחסרים אנו דבר חשוב בתחום זה של יחסי אנוש. גם תיתכן סיבה שנייה, שנתקהו חושינו ואין אנו ערים עוד למלוא המשקל שיש למצוה זו בשביל הקבוצה הדתית דווקא.

ה־*raison d'être* (תכלית הקיום) של הקבוצה מנקודת מבט של ההלכה-הדורשת-מימוש-בחיים היא בכך, שהקבוצה באה להדגיש ולרומם ולהעמיד במרכז את המצוות שבין אדם לחברו, ומצוות אלה אינן תופסות את המקום הראוי להן במערכת המצוות שהציבור הדתי רואה בהן ביטוי סגולי לעצמו (לא על-פי הערך כמצוה ששיוו להן ולא על-פי התודעה שהקנו לאדם כמקיים מצוות). בניגוד למצוות שבין אדם למקום הנותנות את הגושפנקא המוכרת מצד כולם, שהמקימן שייך לציבור שומרי המצוות. ועוד דבר נטלה על עצמה הקבוצה הדתית: להחזיר לקדמותם את תפקידי הציבור, “הקהל”, במערכת ההלכה המיושמת.

שני עניינים אלה, קיום המצוות שבין אדם לחברו, ומתן משמעות הלכית לחיי

החברה אינם מטופחים כראוי בקיבוץ הדתי, אם לדבר בלשון המעטה. גם אצלנו הועלו המצוות שבין אדם למקום לדרגה שהיא כאילו מעל לדרגת המצוות שבין אדם לחברו. אתה אף חש בהלכיירות, כאילו יש צורך להפוך את המצוות החברתיות למצוות שבין אדם למקום, כדי שיקבלו את ה"לגיטימציה" המלאה כמצוות מן התורה! כיצד ניתן לוודא שאמנם זה המצב? על-פי קנה-המידה בו מודדים קיום המצוות. היחס הרצוי של האדם למצוות שבין אדם למקום נמדד לפי הדקדוק בקיומן שהוא נוקט (אין לנו קנה-מידה ל"שמחה-של-מצוה", ואף "הידור מצוה" עשוי לשמשנו כקנה-מידה רק לגבי מצוות מסוימות). קנה-המידה היא למצוות שבין אדם לחברו הוא, אם קיומן עונה לצרכיו של האדם ויביא לידי יחסים מתוקנים בין בני-אדם. למעשה נוהגים על פי רוב להשתמש בקנה-המידה הראשון גם לגבי האחרונות.

הקיבוץ הדתי אינו מודע לזיקה המיוחדת שצריכה להיות לו על-פי מהותו לשני עניינים אלה: מצות צדקה כמצוה ייצוגית בדברים שבין אדם לחברו ומעמדו של "הקהל". אם הקיבוץ יתפוך שהווייתו תהיה בעלת משמעות כתרומה לחיי הנצח של העם היהודי, עליו לעיין היטב בסוגיות אלה ולהוציא מסקנות הלכה למעשה (דיון זה מוקדש רק לתחום האחד, למצנת צדקה).

מצנת הצדקה מהי? לכאורה פירושה: מתן מומן לנצרך. תחומה מוגבל וכאילו מצומצם, לעומת מצנת גמילות חסדים המסועפת. וכך שנינו (סוכה מט, ע"ב): "תנו רבנן, בג' דברים גדולה גמילות חסדים יותר מן הצדקה. צדקה בממונו, גמילות חסדים בין בגופו בין בממונו. צדקה לעניים גמילות חסדים בין לעניים בין לעשירים. צדקה לחיים גמילות חסדים בין לחיים בין למתים" (הגבול בין מצנת צדקה וגמילות חסדים אינו ברור לחלוטין — ראה, למשל, ספר החינוך מצוה תמט).

אולם לא נרד לעומקה של מצוה זו ולא נמצא את תוכנה המלא, אם לא נראה אותה באספקלריה של הצירוף של שני מושגים, בה היא מופיעה תדיר. לגביהם מלמדת אותנו התורה במקומות רבים שהם שייכים ביחד כשני "תאומים": צדקה ומשפט. צירופם בא לבטא שעל-פי דעת התורה שניהם ביחד דרושים, כדי להשתית חברה אנושית על יסודות איתנים. "המלה צדקה — שורשה צד"ק ללמדך שמעשה הצדקה עניינו הוא לאשש את החברה על יסודות של צדק, כי כך ציווה עלינו צדיקו של עולם, ולא רק עניין של נדיבות לב בלבד" (י, קיל, במבוא לספר "באורח צדקה"). בדומה לכך ר' שמשון רפאל הירש: "צדקה — מעשה חסד המוטל כחובה". נראה לי שאם נבדוק אחרי כוונתו של צירוף זה, צדקה ומשפט, יתברר לנו, שצדקה במשמעה המקיף פירושה יצירת מערכת חברתית בה עוזרים בני-אדם אחד לזולתו תוך תחושת חובה, וכולם יחד לאלה הזקוקים לסעד.

כי כך ורק כך נוצר היסוד הבריא למשטר התורה ולקיום מצוותיה. "צדקה ומשפט" — זוהי דרישה המופנית אלינו: להקים משטר חברתי תקין ("צדקה") ולשמור על משטר זה פן ייפגם ("משפט").

כך מוסברת לנו המשמעות של ההדגשה המפליגה של מצות צדקה ע"י חז"ל. נזכיר רק אחדים מן הדברים הרבים שנאמרו לשבחה של צדקה. "שקולה צדקה כנגד כל המצוות" (בבא בתרא, ט). "א"ר אלעזר: גדול העושה צדקה יותר מכל הקרבנות" (סוכה מט). "ר' יהודה אומר: גדולה צדקה שמקרבת את הגאולה" (ירושלמי, פאה, פ"א, ה"א). זה בוודאי גם ההסבר האמיתי לניסוח התגיגי והמרומם של הרמב"ם את המצוה (הל' מתנות עניים, פ"י, הלכה א). וזה לשונו: "חייבים אנו להזהר במצות צדקה יותר מכל מצוות עשה. שהצדקה סימן לצדיק זרע אברהם אבינו... ואין כסא ישראל מתכונן ודת אמת עומדת אלא בצדקה... ואין ישראל נגאלים אלא בצדקה...". כך מוסבר גם טעם "סולם העדיפויות" שהרמב"ם קובע.

תוך עיון במצות צדקה יתגלה לנו הפתח להבנה נכונה של הרעיון החברתי הסגולי של הקבוצה הדתית.

מדוע הצטמצם תוכן הצדקה בתודעת הציבור? מדוע ירדה המצוה מגדולתה והתגמדה עד שנעשתה לשם נרדף למתן נדבה לנצרך? מדוע משמעה איננו עוד תיקון החברה, כי אם טובת היחיד המקבל נדבה ממי שנותן משלו? קשה לדעת מה היו הסיבות שהביאו לשינוי זה. ייתכן שהמציאות הקשה של בני-אדם המתייסרים יום-יום בעניות וסבל תבעה התרכזות בפתרון בעיות "מוזן וכסות". היה צורך לחזק את תוקפה של הפנייה לבעלי האמצעים על ידי ההסתמכות על מצות צדקה החשובה (המשמעות המקיפה של המצוה שימשה רקע מחייב לתביעה, להבטיח את צרכיהם של היחידים המשוועים לעזרה). נוכח המצב לא ניתן היה לקיים את המצוה במשמעותה המלאה.

ברם, בכך לא אבד למצות צדקה תוכנה החברתי הכולל. אולם הוא התערטל עד כדי כך, שבתודעת הציבור לא היה למצוה זו ולתיקון החברה ולא כלום. הדרך המקובלת, הנכונה כביכול, של קיום המצוה, נבעה ממצייאות חברתית מנוגדת למציאות הקבוצה ואותה אכן ביטאה. ולכן התקשתה הקבוצה בקיום המצוה בדרך התואמת את המציאות הקיבוצית. הקשר בין האידיאל החברתי של הקבוצה ובין מצות צדקה נעשה לחברי הקבוצות בלתי ברור ואף נעלם מעיניהם במידה רבה. הם פסלו את קיום המצוה בדרך המקובלת של "מתן פרוטות" כביטוי של חברה שהקבוצה שוללת אותה מהותית. "נוהג זה (של "מתנה לעניים" כפורים) נוגד בפירוש לערכי היסוד של חברתנו הקיבוצית"... "לא נדבה מבקשים מאתנו אותם אנשים הרעבים ללחם — אלא צדק, ועבודה כדי לפרנס עצמם בכבוד"... "האם

"קופסת הנדבות" זוהי הדרך בה נראה לילדינו לקיים מצות צדקה? (שאול בשיא: "על מגש הכסף", "עמודים" 169, עמ' 10). מצד שני הבינו שבלי זיקה בלתי אמצעית של היחיד למצוה, היא לא תבוא לידי ביטוי ולא תתממש במציאות הקיבוצית. הוצע, אפוא, לטפח את פעולות העזרה והסעד שייעשו על ידי החברים ועל ידי הקבוצה בעיירות הפיתוח, בחינת "גמילות חסד בגופו", במקום ה"צדקה בממונו". אחרים טענו שאם צדקה פירושה כמקובל מתן נדבות לנצרכים, אין דרך אחרת אלא זו. אל לנו "לעקור את המצוה"! "מגש כסף זה (של פורים) נועד לו תפקיד חינוכי נכבד עד מאוד... והיה כאשר ישאלך בנך: מה המגש הזה לכם? והסברת לו על משפחות מרוכות ילדים בעיר בית שאן ובכל ערי הארץ, ואת בעיותיהן תפרש לו... וטוב שמגש הכסף מזכיר לנו זאת... יש ערך חינוכי רב אף לפעולה קטנה זו" (יצחק וייל, שם, עמ' 12). והבעיה בעינה עמדה; היא לא יכלה למצוא את פתרונה, כל זמן שיש זיהות בין מצות צדקה ומתן נדבות.

אי-הנוחות נשארה נחלתם של אלה שחשו את "טעם המצוה", שאיננו רק מילוי מחסורו של הנוזק. ואף לא בהבטחת תיפקודם התקין של מוסדות הציבור כגון בית כנסת ובית מדרש, ספרייה ומרפאה, שבדרך כלל מקבלים לפחות חלק מן האמצעים להחזקתם מכספי צדקה. מה שחסר כדי שהמצוה תהא שלימה הוא: יצירת יחסים בין בני-אדם שעל ידם החברה, אליה משתייכים הנותן והמקבל — מתעלה. הסכומים הניתנים על ידי מוסדות הקבוצה למטרות צדקה, וכן אלה שיש לזקוף על חשבון צדקה, "מכסים" רק צד אחד של המצוה. החבר באופן אישי אינו משתתף בקיום המצוה. לכן היא יוצאת חסרה.

נעשה ניסיון לזהות את סדרי החברה הקיבוצית עם מעלת הצדקה העליונה של הרמב"ם. וזה לשון הרמב"ם (הלכות מתנות עניים, פרק י, הלכה ז): "...מעלה גדולה שאין למעלה ממנה זה המחזיק ביד ישראל שֶׁמֶךְ ונותן לו מתנה או הלוואה או עושה עמו שותפות או ממציא לו מלאכה כדי לחזק את ידו עד שלא יצטרך לבריות לשאול...". לזה אומר צוריאל אדמנית ("עמודים", כרך יד, עמ' 294): "הנה למשל מצות צדקה שהיא החשובה ביותר בהלכה — ולה דרגות שונות. הנמוכה בהן — הצדקה שעושה העשיר כשהוא נותן משהו לעני. והגבוהה שבהן — שיתוף שעושה האדם עם חברו מתוך הנחה שעלול לקרות לו (לחברו) משהו רע (התרוששות וכדומה), והוא רוצה לעזור לו בטרם קרה הדבר. והרי לך תורת הקיבוץ על פי ההלכה — משום שהקיבוץ מבוסס כולו על השיתוף".

שמחה פרידמן ציטט (בהרצאה) לענין זה את דברי הגאון ר' יעקב עמדין, לאמור: "שיבחו חז"ל השיתוף בממון, באמרם (אבות פ"ה): 'שלי שלי ושלך שלך זו מדת סדום' — לתועלת מורגש לכל בר דעת, כי בלי ספק יתוקן הקיבוץ המדיני" (סידור "בית יעקב", בפירושו ל"מעמדות" חנד, א — למברג, תרס"ד).

ועוד לו דברים בנושא זה: "שבלי ספק היה דבר מועיל מאוד בתיקון קיבוץ המדיני אם היה כיס אחד לכולם. כי אז בטלה קנאה ושנאה מבני אדם. ולכן היו נמצאים בדורות קדמונים כיתות פרושים בישראל שכל נכסיהם היו בשותפות, אין לאחד זכות בשום קניין מהקניינים לעצמו יותר מחבריו, אלא כולם ניוונים מן האמצע" ("לחם שמים" לאבות, שם).

זהו, אפוא, רעיון שיש לו על מה לסמוך, והוא מקרב אותנו לשורשה של המצוה. אולם מי שזאת דעתו, חייב לחתור בכל כוחו לכך, שאמנם חברי הקבוצה יהיו מודעים ל"אלמנט של צדקה" (שחפצים להביא לידי מימוש) בסדרי החברה הקיבוצית. בלי זה השיתוף הקיבוצי לא ייהפך לקיום מצות צדקה. הוא נשאר ויישאר — שיתוף כלכלי.

הרב שלמה אבינר ("מצוות צדקה בקבוצה", "עמודים", כרך כד, עמ' 344) מצביע על ההבדל בין המעלה העליונה של הרמב"ם המדבר על אדם שנעשה עני, ואותו אני בא להוציא מעניותו; לעומת "המשק הקיבוצי (ש)בנוי על כך שבכלל לא יתהווה מצב כזה של עניות. אין כאן שותפות משקמת עניות, אלא שותפות מונעת עניות כלל וכלל". (לכן) "צודקים החברים שרואים את עצם המבנה החברתי שלנו כדרך עילאית של צדקה". יוצא ש"הרשות נתונה", כדי שנגיע עד למצוה. אולם עדיין לא הגענו! "לפתחו של התא החברתי ועולם השוויון שאנו עמלים בקיומו רובצת הסכנה של צמצום ערכי הנפש והלב..." (מאיר שילוח, "קמחא דפסחא בקבוצה"; "עמודים", 168, עמ' 27).

כאן מתגלית הבעייתיות שבקיום מצוות בלי כוונה. אנו אמנם פוסקים "מצוות אינן צריכות כוונה", אבל נראה לי שיש להבדיל בין הצד ההלכתי הפורמאלי של קיום מצוה ובין הצד ה"פנימי", כלומר, מידת ההשפעה על האדם, על התנהגותו, על חייו, הבאה לו דרך קיום מצוות. היא פועלת רק אם יש לאדם כוונה "להחיות" את המצוה. ושמא יש הבדל בין המצות שבין אדם לחברו לבין המצוות שבין אדם למקום. כשאין בך התודעה שקיימת מצות הבורא, בכל אופן המעשה "היוצא דופן" שעשית בביצוע המצוה, עשוי להשאיר את רישומו עליך. מה שאין כך במצוות שבין אדם לחברו (אם אין בהן משהו מן "היציאה ממסלול השיגרה"). כזה נראה לי המצב בקבוצה בהגשימה את מצות צדקה על ידי עצם סדר-החיים שלה. עלינו לרצות ולעמול כדי שסוג סדרי החיים של הקבוצה בקטיגוריה של מצות צדקה המתגשמת אמנם יהיה אמיתי ויתגלה ככוח מעצב בחברתנו. כדי שיהיה ממש בהצהרתנו שקבוצה היא הדרגה העליונה של הצדקה על-פי הרמב"ם (ואף למעלה מזה), וכדי שהצהרה זו לא תהיה רק בחינת "דע מה שתשיב", מן הדין שתהא זו "מצוה שצריכה כוונה".

נראה לי שקיים סימן מובהק לחוסר הקשר בין השיתוף הקיבוצי ובין מצות

צדקה והוא היחס למותרות. לא שמעתי — פרט אצל יחידי סגולה — שלשאלת קיום מצות צדקה היה משקל כלשהו בוויכוחים ובהכרעות על נושאים כגון הקמת בנייני פאר, נסיעות לחו"ל, הזמנת מאות אורחים לחתונות וכדומה.

הכרחי שהשיתוף הקיבוצי יובן כקיום מצות צדקה כדי שישרה מרוח המצוה על היחיד ועל הציבור. נוצר כאן מצב פרדוקסאלי שדווקא הביצוע המושלם של המצוה ניתק את הקשר בין המצוה כמצוה ובין המציאות הבאה להגשימה. הקבוצה חייבת לראות במצב זה אתגר מרכזי אם לא עיקרי, הן בתחום התודעה הציבורית והפרטית והן בתחום החינוך בקבוצה הדתית.

אולם נראה לי שכל זמן שנדבר באופן כוללני על השיתוף הקיבוצי כעל דרכנו הסגולית בקיום מצות צדקה, לא יעלה בידנו להשיג מטרה זו שהצגנו כאן לפנינו. סדרי החיים היום-יומיים בקיבוץ יסתירו מעינינו את משמעותו האנושית, את שייכותו של השיתוף שאנו מקיימים בינינו לתחום המצוה. הדה-פרסונליזאציה אף של פעולות ושירותים בהן הגורם האנושי צריך להיות דומיננטי, שחדרה עמוק אל תוך המציאות שלנו, הביורוקרטיה שהשתרשה לצערנו ולבושתנו, המגרעות האנושיות, אלה שניתן לסלקן וכן אלה הבלתי נמנעות — כל אלה יוצרות חומה בינינו ובין המטרה שאך בקושי ובמאמץ רב ניתן להבקיע. והרי דווקא שייכות זו לתחום המצוה אנו מצווים להעלות על ראש תודעתנו הקיבוצית.

עלינו לשאול את עצמנו: כדי להגיע ליעד זה האם אין צורך שהקיבוץ יסמן לעצמו את דרכי מתן צדקה התואמות את אופיו החברתי ומבטאות את החברה הקיבוצית, ויפתח אותן? כשם שסימנה החברה המסורתית את דרכי הצדקה התואמות אותה ופיתחה אותן ואף נתנה להן לבוש של הלכות פסוקות, אולי כך על הקבוצה לפעול? ושמה עלינו למצוא דוגמה, כיצד לתקן את ביתנו, אצל הרמב"ם שקבע את "סולם הצדקה" על שמונה מעלותיו לאור הנתונים בקרב החברה בה הוא היה חי? הרמב"ם התכוון ללא ספק להציג לפנינו את המצבים השונים שהאדם מתנסה בהם, בניסוח שכל אדם יכול להבינו. עליידי הבהרה זו של מה שנדרש ולמה שיש לשאוף ועל-ידי קביעת ערכו היחסי של המעשה לאור תביעת המצוה הראה לנו דרך ונתן בידנו אמצעי לחנך את עצמנו ל"אורח צדקה".

זה עשוי להיות מעשה רב — ל"תכנת" את "אורח הצדקה" של הקיבוץ הדתי! זה עניין בעל חשיבות רבה לקיבוץ כולו ולכן על מזכירות הקיבוץ הדתי להעמידו על סדר יומה ולהבטיח טיפול ניאות בו. טיפול זה ידרוש הבנת מהות הקבוצה, לימוד צרכיה האנושיים והתעמקות בהם, השראה והתעלות — תוך תחושת אחריות. ישיבת הקיבוץ הדתי יכולה למלא בעניין זה תפקיד מרכזי על-ידי טיפוח של לימוד-המביא-לידי-מעשה. כאן נוצרת בשביל הישיבה ההזדמנות להוכיח את המיוחד שבה הדרוש לה להצדיק ולהבטיח את קיומה ושגשוגה: להיות מוסד

לימודי סגולי של החברה הקיבוצית, המפרה ומפתח את המחשבה הקיבוצית-דתית ומדריך מעשיה.

אולם גם אם נתעלה ו"נתקיף" את הבעיה החברתית-רוחנית והחינוכית שמעמידה לפנינו ההכרה שהקבוצה היא — וחיבת להיות! — המגשימה האידיאלית של מצות צדקה על ידי עצם המבנה החברתי שלה, עדיין נשאר תחום רחב השייך למצוה שיש להתיחס אליו בנפרד: תחולת המצוה מעבר לתחום הקבוצה. אמנם נכון ש"חייך קודמים לחיי חברך" וגם נכון ש"עניי עירך קודמים לעניי עיר אחרת"; אולם "מצות צדקה היא כלפי כל כלל ישראל", ..., "ואחרי שדאגנו לחיינו ולחיי אנשי עירנו, מגיע התור של החובה כלפי כלל-ישראל". (הרב אבינר, שם, עמ' 345).

אין אנו פטורים, הן כפרטים והן ככלל, מחובת קיום מצות צדקה כלפי אלה שאינם חיים אתנו בקבוצתנו. וגם כאן חייבים לעמוד לנגד עינינו "שני צידי המטבע", הצד הבא לקיים "נתון תתן לו די מחסורו" והצד הבא לעצב את דמות הנתון וחברתו מבחינה אנושית. על חשיבות השמחה שבנתינה אומר בעל ספר העיקרים: "וכן נמצא הכתוב מייעד הגמול על עשיית צדקה בשמחה. אמר 'נתן תתן לו ולא ירע לבבך בתתן לו, כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלקיך וגו'" (דברים טו, י). תלה ברכה ב'ולא ירע לבבך' ולא ב"נתן תתן לו" (ספר העיקרים, מאמר ג, פרק לג). הקבוצות נותנות צדקה החוצה בדרך כלל (עד כמה שידוע לי) בעין טובה. אולם בצורה ממוסדת וציבור החברים אינו יודע הרבה על כך (אצלנו, בשדה-אליהו, הסדר שנתקבל הוא שנקבע תקציב שנתי בגובה של $1\frac{1}{2}\%$ של הרווח השנתי הנקי. ויש ועדה נבחרת הממונה על החלוקה). החבר שותף, אפוא, במצוה רק בכך שמה שנותנים — מכספי הקבוצה נותנים, כלומר מכספו. (שמעתי שלא בכל מקום קובעים תקציב שנתי לתרומות במסגרת תקציב אחזקת אדם. נראה לי שחשוב שיימצא סעיף זה בתקציב). יש צורך לשתף את החבר בקיום המצוה בצורה יותר ישירה ומוחשית, כדי שאפשר לדבר על קיום המצוה על ידי חבר הקבוצה במלוא המשמעות שצריך לשוות לעניין.

לדעתי, יש ללכת לשם כך בשלוש דרכים: א) לפרסם בקבוצה את פרטי השימוש בתקציב התרומות. ב) להקציב חלק של תקציב זה ליוזמות הבאות מצד החברים. ג) לעודד את החברים להשתתף מתקציבם במפעלי צדקה (בשדה-אליהו התחלנו ללכת בדרכים אלה ונראה לי שזה הכיוון הנכון).

מצות צדקה דורשת פעולה חינוכית, כדי שתיהפך לחלק מהליכות חייו של האדם. רצוי שההרגל ייעשה טבע, כדי להתגבר על מכשולי האנוכיות המעכבים. החינוך לצדקה צריך להיות אחד המוקדים של החינוך הקיבוצי, הן בבית והן בבית-הספר. האם תופס החינוך למצות צדקה על-פי משמעותה המלאה של המצוה את

המקום הראוי לו במערכת החינוך הקיבוצי שלנו? אני מטיל ספק בדבר. אמנם אנו משתדלים להפעיל את הילדים במפעלים מיוחדים, כגון לעבוד למען מטרה מסויימת של צדקה, או לפעול בעיירות פיתוח וכד'. אינני מזלזל בזה. אולם מסופקני אם יש בכך משום חינוך מכוון לקיום מצות צדקה, אם לא מצטרפת לפעילות זו גם יצירת תשתית אנושית. תשתית זו נרקמת בקשר הבלתי אמצעי בין הנותן והמקבל על יסוד של תחושת חובה מצד הנותן ויחס של קירבה ושל שייכות-מה אצל המקבל; ועל-ידי ההדרכה המתאימה. ההדרכה תהיה מתאימה, לדעתי, אם היא תציג את תוכן המצוה וגדריה, הן אלה שתופסים כלפי פנים והן אלה שתופסים כלפי חוץ. מעז אני לומר: החינוך הקיבוצי שלנו לא יכול להיות שלם בלי חינוך לחיי קבוצה שיכלול — מלבד החינוך לעבודה יוצרת ולמצוות בכלל — שני תחומים: חינוך למצוות שבין אדם לחברו ובמיוחד למצוות צדקה; וחינוך לחיי חברה דימוקראטית, דהיינו מתן כלים בידי דור ההמשך להשתתפות פעילה בגיבוש דעת הציבור ובהכרעותיו ונכונות לקבלת עול התפקידים הציבוריים שהחברה זקוקה להם.

זהו סימן היכר לאדם המתייחס ברצינות למצוות שבין אדם לחברו ובמיוחד למצוות צדקה, שרישומן יהא ניכר בהליכותיו ובמחשבותיו, בראייתו את הזולת ואת החברה, ואת מקומו בתוכה. ומה היא הקבוצה מבחינה אידיאית כיצירה חברתית, אם לא הגשמת מצוות אלה ברוח ובמעשה, עד כמה שיכולתו של האדם מגעת?

זהו, אפוא, האתגר המהותי והסגולי שבביל הקבוצה הדתית.

גמילות חסדים וצדקה בקבוצה

מבוא*

מצות הצדקה היא מאבני הפינה של החברה היהודית. וכבר לימדונו חכמים כי מי שהוא רחמן וגומל חסדים — בידוע שהוא מזרעו של אברהם אבינו¹: הקהילה היהודית לאורך כל הדורות הצטיינה במוסדות גמילות-החסדים שהיו בה, החל ב"הכנסת אורחים", דרך "הכנסת כלה" ומוסדות ה"חברא קדישא" (שנתכנו בר"ת "גחש"א" — גמילות חסד של אמת²), ועד ל"תמחוי" וקופות-הלוואה ועוד כהנה וכהנה.

בתורה למדנו "כי לא יחדל אביון מקרב הארץ"³, ודומה כי משמעות הדברים היא שאין למדוד את העניות בקני מידה מוחלטים — אלא יחסיים, ועל כן הגם שבתקופה מסוימת אין אדם מת מרעב (שכן קצבת הבטוח הלאומי מבטיחה אותו מפני סכנה זו) — מכל מקום עניותו מתבטאת במחסור מסוג אחר, ועל כל פנים מצווים אנו לתת לו "די מחסורו אשר יחסר לו"⁴ — וכבר שמענו על הלל הזקן שרק לפני סוסו של אותו בן-טובים שירד מנכסיו. ומפני שהיה אותו בן טובים נצרך לפי הרגלו לדבר זה.⁵

* המאמר נכתב במקורו לעי"נ של ר' אביגדור קראוס ז"ל — משואות יצחק, ומהווה חלק מקובץ לזכרו אשר יפורסם בקרוב. תודנו נתונה לכותב המאמר ולמשפחת קראוס על הרשות לפרסמו.

1 ראה בכלי יבמות ע א, ומשם בילק"ש ראה תתפט; ובסגנון אחר במדבר-רבה ח; והקשר עם אברהם אבינו מודגש במדרש שוחר טוב (תהלים טז), וכן דרש רבא במס' כלה, ועוד הרבה.

2 בעקבות הכתוב בראש פרשת ויחי (בראשית מז כט) "ועשית עמדי חסד ואמת", ועי' רש"י שם.

3 דברים טו יא.

4 שם, טו ה.

א4 ראה לענין זה בתוספתא פאה פרק ד': "צדקה וגמ"ח שקולין כנגד כל המצוות שבתורה, אלא שהצדקה בחיים וגמ"ח בחיים ובמתים; צדקה בעניים — גמ"ח בעניים ובעשירים; צדקה בממונו — גמ"ח בממונו ובגופו..."

5 בבלי כתובות סז ב, וכן פסק הרמב"ם בפ"ו מהלכות מתנות עניים הלכה ג.

לצורך דיוננו, עלינו להבחין, סמנטית, בין "צדקה" ל"גמילות חסדים": אף שמעיקר הענין דומה עלי כי המשמעויות זהות. נוכל להבחין ביניהן עפי' השמוש המקובל והרווח — והיינו, "גמילות חסדים" תהא מוגדרת כאן כסיוע שאדם מסייע לחבירו בגופו, במעשה, בעצה, בדבור טוב וכיוצא בהם, ואילו "צדקה" תוגדר כסיוע שאדם מסייע לחבירו בממונו — בהלוואה. במענק וכיו"ב.⁶

מעתה, נוכל להעמיד על הבעיה לה מוקדשים הטורים הבאים. מחד, הקבוצה (וכיוצא בה כל מסגרת שתופית מקבילה, כקבוץ הגדול או המושב השיתופי) היא קהילה יהודית למופת, הרוצה לשמש אף דגם ומודל לחיים יהודיים שלמים ככל שהדבר אפשרי, ובשל כך היתה צריכה מצות הצדקה להיות בה נראית ונרגשת ומוחשית ובולטת בכל המסגרות, ומאידך — בשל המבנה החברתי-שיתופי המייחד אותה, נתקלים אנו הן בבעיה עקרונית והן בבעיה מעשית:

הבעיה העקרונית היא, שאין לחבר הקבוצה, בעצם, כל רכוש משל עצמו: כל מה שנמצא בידו — שייך לקבוצה, וזו רק "מאפשרת" לו את השמוש ברכוש; ממה, איפוא, יתן לצדקה?

ויתר על כן: כל כולו של המבנה השיתופי, לא בא אלא כדי לבנות מסגרת שאין בה צורך ב"פילנטרופיה". כפי שכבר הזכיר הרמב"ם⁶ בדבריו הידועים, אין לך מעלה גדולה בצדקה ממעלתו של המשתף את הנצרך עמו במלאכתו. ובכך — לכאורה — נפתרה א-פריורי כל שאלת הצדקה, ומנין לנו כי אמנם יש בכלל צורך במתן-צדקה מעבר למה שמתקיים ממילא בתוך המסגרת?

והבעיה המעשית — שני פנים לה: הפן האחד, כי חבר הקבוץ מקבל לשמושו האישי סכום כסף ("תקציב אישי") קטן ביחס, ומחושב בדקדוק לפי הצרכים ההכרחיים; האם נוכל לחייבו ליתן מסכום מצומצם זה עוד לצדקה? ומדוע לא תתן הקבוצה במשותף? ואם אמנם תיתן במשותף (כפי שאמנם נעשה הדבר ברוב הישובים, וראה על כך עוד להלן) — שוב ייפטר היחיד מליתן, אך האם ישיג בכך את מעלותיה החנוכיות, את מידת הנדיבות וההתחשבות והרחמנות?

והפן השני, שבעצם אין "עניים" (הצריכים לצדקה במובנה זה) בקבוץ: אם הזכירו הפוסקים ש"טוב ליתן פרוטה לצדקה לפני התפילה"⁷ — כיצד יעשה זאת חבר הקבוצה, שאין עניים מבאי בית הכנסת שלו? וכיצד יחונכו הילדים לנתינת צדקה כשאינן הם רואים את הנצרכים מול עיניהם?

ובאחת: מה מוטל על היחיד — ומהו עניינו של הצבור? הקבוצה שקמה להיות "גומלת חסדים" לדוגמא, כיצד תביא רעיונה זה לידי בטוי ברור ומעשי?

6 רמב"ם פרק י' ממתנות עניים הלכה ז' ואילך.

7 בבלי בבא-בבא-בבא י"ע"א, רמב"ם שם הלכה טו.

פרק ראשון: גמילות חסדים

הבה נחזור ונזכיר לעצמנו ענין זה של הקבוצה כמסגרת לגמילות חסדים. בראייה ראשונית ושטחית, מתברר דבר זה מתוך העובדה כי חברים בקבוץ גם אנשים שאילו היו חיים במסגרת עצמאית-בודדת, לא היו מסוגלים להגיע לרמת-חיים ורווחה כלכלית כזו הקיימת בהתישבות השתופית; אך השותפות החברתית בקבוץ, המיוסדת על השוואה מוחלטת בין הכשרוני והפחות מוכשר, בין בעל היוזמה והפסיבי, בין המתאמץ והחרוץ לבין העצל, בין בעל המזל לבין מי שחסר אותו, בין בעל ההשכלה למי שלא שנה ולא למד — שותפות זו כשלעצמה היא בבחינת גמילות חסדים. גם הנכה והמוגבל, החולה והזקן — כולם זוכים לכל תשומת הלב והרווחה הכלכלית, הרפואית והחברתית שיכולה המסגרת להעניק.

אך הענין עמוק יותר. הקבוץ כמסגרת חברתית חרת על דגלו את הרעיון הסוציאליסטי במיטבו⁸, כאשר סיסמתו היהודית היא "עולם חסד יבנה", בחינת גמילות-חסדים כאבן הראשה — כאשר לא "במקרה" מסייע הקבוץ למי שאינו יכול, אלא ככוונת-מכוון, מתוך רצון ורעיון-אידיאלי לספק לכל אדם כל שהוא צריך לו — בלי להתחשב ביכולתו להשיג כל אלה לעצמו, כפרט. הסיסמה הקבוצית של "כל אחד לפי צרכיו" (כאשר התרומה היא "לפי יכולתו") אומרת בעצם כי על אף שיש לכל אחד צרכים משלו, החברה תיתן לו אותם ללא כל הגבלה (מלבד עצם ההגבלה ביכולתה של החברה כולה). וזהו ענינה העיקרי של הצדקה וגמילות החסדים בדרך כלל. אין בקבוצה לא מנצלים ולא מנוצלים, והיא באה לבנות את העולם ולתקן אותו כך שאמנם לא יהא מי שיוגדר כ"עני" מלכתחילה!

מתוך שגרת החיים, נוטים אנו לעתים לשכוח רעיון יסודי זה; אך עדיין נותר מרחב גדול לקיום המצוה של גמילות חסדים גם בתוך המסגרת.

כאמור, גמ"ח היא בגופו של אדם; וגם בקבוצה, יש הצריכים לסיוע. יש מי שצריך לסיוע בתלמוד תורה, ויש מי שצריך לסיוע בעניני הבית: יש מי שצריך סיוע בחינוך ילדיו, ויש מי שצריך שיחליפוהו במשמרת, בתורנות, בעבודה: ככל שבני אדם חיים בקירבה יתירה זה עם זה, כן גוברת יכולתם לסיוע מתוך פתיחות

8 הכוונה — למעט רעיון ה"דיקטטורה של הפרולטריון" בניסוחה המרכסיסטי, שיש בה משום השתלטות הכלל על היחידים ושעברם לצרכיו; ראה לענין זה דיונו המאלף של הרב עמיאל זצ"ל בחוברת "הצדק הסוציאלי והצדק המשפטי והמוסרי שלנו", הוצ' ספרית תורה-ועבודה, ח"א תרצ"ו, מעמ' 86 ואילך.

(ולבקש את העזרה). ואין כמסגרת החברתית-קבוצית המאפשרת תחום רחב של עשייה למען הזולת, של "נושא בעול עם חבריו" על כל בחינותיו.⁹ מעלתה היתירה של החברה הקבוצית, בחוסר הניכור — זה הנגע הממאיר בחברה האורבנית-מודרנית — שבין חבריה; מערכת הקשרים בין החברים בקבוצה גורמת להם לרצות לסייע זה לזה, כדי לבנות חברה טובה ומגובשת, וככל שחברה זו נעשית אמנם טובה יותר ומגובשת יותר, כן שוב באה גמילות-החסדים ונעשית כאילו מעצמה, והקשרים הולכים ומתהדקים... מעין "מעגל קסמים" חיובי לפנינו, ומן הדין לחזור ולדבר בו ולהזכירו, כדי למנוע מצבים של ניכור הולך וגובר העלול בסופו של תהליך לפורר את החברה מבפנים ולגרום לפירוקה. נמצא כי גמילות-חסדים היא הדבק והמלט המחבר את הקבוצה ועושה אותה חטיבה אחת, ואף רעיון זה יסודו בהררי קודש — שהרי כבר חז"ל למדונו כי גמ"ח היא אחד מן העמודים שעליהם עומד העולם, והחכם מכל אדם כתב כי "לתאוה יבקש נפרד"¹⁰ — וכוונתו, כפי ששמעתי מן הצדיק ר' אלי' לאפיאן זצ"ל, שבעל האינטרס החמרי חייב ללכת בדרכו הנפרדת להשיג את רצונו, ורק מי שעבורת ה' האמיתית נלגד עיניו יכול שלא להתחשב בשיקולים החמרניים... לכן עמד עם ישראל "כאיש אחד בלב אחד"¹¹ לפני מתן-תורה בהר סיני, שכן ויתרו כולם על תאוות-לבם, והיו נכונים לעבוד את ה' כצבור, כולם יחד. השותפות, השיוון החמרי, גמילות החסדים ההדדית — הם סממניו של צבור מלוכד ומגובש, והם-הם הבונים את עולמה החברתי של הקבוצה.

אך מכאן עלינו לשאול שאלה מרכזית: כל שאמרנו טוב הוא ויפה בתוך הקבוצה פנימה, אך האם בכך אנחנו את נפשנו הצלנו? ומה על אותו צבור שאינו חי בקבוצה — האם פטורים אנו מלהיות גומלי חסדים אף עמו? נראה לי כי איננו יכולים להיות פטורים. דווקא מעכשיו — כיוון שאת ביתנו הצלחנו לבנות ולאשש בדרך הראויה, עלינו להיפנות ולעשות גם למען אלה שלא הגיעו אלינו.

ושוב, אם בכלל ישראל עסקינן, התחום רחב ומגוון. עיירות הפתוח ושכונות המצוקה צריכים לא לכספנו — כי אם ללבנו ויכולתנו. (היורשה להזכיר כי העבודה השכירה בישובינו החלה מתוך הכוונה לסייע ביד העולים החדשים

9 ראה, לפי שעה, בספרו המופלא של הרש"ז מקלם "חכמה ומוסר", ניו יורק תשי"ז בכמה וכמה מאמרים (החל במאמר הראשון), ולאחר מכן אצל אחד מגדולי תלמידיו, הרב א"א דסלר זצ"ל ב"מכתב מאליהו" בקונטרסי החסד שם.

10 משלי יח א, ועי' אצל הרש"ז מקלם הני"ל עמ' 1.

11 ראה שמות יט ב, ורש"י שם מן המכילתא.

שנצרכו לפרנסה? אך גם כאן המצב אינו יכול להשאיר כמות שהוא, ויש לבדוק את האפשרות לשתף את השכירים ברווחים ולסייע לרווחתם בכל התחומים). גם פעילות כללית בחברה הישראלית (אם בתחום החנוך, בתנועות הנוער, במפלגות הפוליטיות וכד') יש בה אלמנט של גמ"ח, אם איננה נעשית — כמובן מאליו — מתוך מגמתיות צרה ואינטרסנטיות אישית; וכן קבוצות שונות ובודדים בהקשרים שונים כולם מחפשים מי שיתקרב אליהם ויבין ללבם, וכל המבקש לגמול חסדים יוכל למצוא לכך דרכים והזדמנויות.

ואחרון-חביב, שאלת "קרוב הלכבות", אף היא שייכת לקטגוריה זו. יש מי שמחפש דרך ומתלבט, ויש מי שאינו יודע אף לשאול ואנו מצווים לפתוח לו; כך או כך בודאי יש בכל צעד לקראת מבקשי הדרך, כל שעור או שיחה מלב-אל-לב, כל סיוע בעריכת טקסי חנונה, בר מצוה או ברית מילה — משום עשייה-של-מצוה, שיש בה גם משום גמילות חסדים.

העולה מן האמור, כי לא די במערכת ומסגרת הבנויה על אדני אהבת הריע והמקיימת בעצם הויתה את הדרישה להיות גומלי חסדים, אלא יש להשתמש בה גם כדי להקרין הלאה, בחינת "ילכו מחייל אל חייל", ולהעביר את "נקודת הבחירה"¹² לפסגות גבוהות יותר, הן כלפי פנים והן כלפי כלל ישראל.

פרק שני: מתנות עניים

ההתייבות השיחופית, מעצם הגדרתה, נבנתה כחברה חקלאית — ועל אף העובדה שכיום מגמת תיעוש הולכת וגוברת בכל חלקיה, עדיין בסיסה היסודי היא עבודת האדמה. חברה זו, עפ"י דבריו הנפלאים של מרן הראי"ה קוק זצ"ל (בפירושו למשנה בכורים, מתוך "עין איה", שנדפסה בחוברת "ארץ חפץ"¹³) — היא החברה האידיאלית עפ"י התורה, ומערכת המצוות התלויות בארץ אמורות לשמש לה תשתית מעשית ורעיונית גם יחד.

מבין מצוות אלה, תופסות מקום נכבד המצוות המעניקות לעניים חלק ביבול: הפאה, הלקט והשכחה, הפרט והעוללות, מעשר עני (בשנים ג' וו' למחזור השמיטה), והפקר הפירות בשביעית.

והנה, חיובנו במצוות אלה בזמן-הזה טעון עיון. הרמב"ם פסק¹⁴ כי מצוות הפאה, הלקט והשכחה וחברותיהן (להלן: לשו"פ)

12 "מכתב מאליהו" הנ"ל, עמ' 111 ואילך.

13 ראה מה שכתבתי על מאמר זה ב"שדמות" גליון עא.

14 הלכות מתנ"ע פ"א הי"ד.

חלות רק בארץ־ישראל מדאורייתא — כתרומות ומעשרות — ואילו בחו"ל הן חלות רק מדרבנן, וממנו הביאו בטור ושולחן ערוך¹⁵. ומיהו כתב בטור דלא נהגי בזה"ז מפני שרוב העניים הם נכרים, ואם יניחום יטלום הנכרים ואין בזה מצוה, והוסיף עליו הרמ"א¹⁶ דאף בארץ־ישראל ומאותו טעם אין הלכות אלה נוהגות בזה"ז, וכן כתב בעל ערוך השלחן "דלא נהגו כלל" ולפיכך לא הביאם (וע"ע בב"י ובב"ח על הטור שם).

והנה הכריע בעל פאת השלחן¹⁷ שדין לקשו"פ בזה"ז כדין תרומ"ע שהן מדרבנן, אך מעיקר הדין, כידוע, היא מחלוקת ראשונים (רש"י ורמב"ם כנגד הראב"ד ועוד, ואכמ"ל), ושמא יש להחמיר בה כשאר הספיקות שמדאורייתא; וכבר העירו האחרונים¹⁸ כי לדברי הטור והרמ"א הנזכרים, כיון שבזה"ז ובימינו אלה רוב ישראל על אדמתם ואין חשש שיבואו נכרים ויטלו את הלשו"פ — שוב חל החיוב במתנות אלה מדאורייתא ממש.

ומרן בעל חזון־איש הסכים לדברי הפאה"ש (שם) ופסק שכל שאין העניים לוקטים למעשה (ומסיבות שונות: מחמת שאינם מעוניינים בטרחה יתירה למען פת לחם בלבד, ומחמת שאין הסדר קבוע בענין ואין כח לבי"ד לכפות פסקיו על הכלל לפי דין־תורה, ועוד, עיי"ש) — גם בזמננו חל דין הרמ"א שאין חייבים בלשו"פ. ורבן של ישראל, רש"י פרשנדתא, בפירושו לפרשת המועדות בויקרא¹⁹ הביא דרשת חז"ל כי כל הנותן לשו"פ כאילו בנה בית המקדש והקריב קרבנותיו בתוכו — ואם כך הוא, הרי בדור־אתחלתא־דגאולה שלנו, שעדיין אין לנו בית מקדש ואין יכולת להקריב קרבנותינו בתוכו, בודאי חובה גדולה וקדושה ומצוה עצומה מוטלת עלינו לחלק באופן מסודר וקבוע לעניי ישראל מן היבול שנתברכנו בו בסייעתא־דשמיא, והרי אין לברוד בעניים ומן השמים זיכו להם והוא שלהם ממש, ובעשותנו כן אנו מקדשים שם שמים ברכים ומקבלים על עצמנו עול מלכותו ומצוותיו באהבה!

15 יורה־דעה סימן שלב.

16 בהגהתו לסעיף היחיד בסימן זה, שם.

17 פאת השלחן סימן ד ס"ק לט.

מקורה במחלוקת ר' יוחנן וריש־לקיש ביבמות פא א, והרמב"ם, הסמ"ג ובעל התרומה פסקו כר"ל שהיא מדרבנן, בעוד רש"י והראב"ד ותוספות ורבינו יוסף טוב עם ועוד פסקו כר' יוחנן שהיא מדאורייתא; וראה לכל זה מש"כ הרב יוסף צבי הלוי זצ"ל, רבה של יפו (ות"א) בספרו "עשר תעשר", ירושלים תרצ"ה, עמ' קמא—קמב.

18 ראה בפאה"ש שם סס"ק כא, ומה שהביא בערכו הר"י איזנשטיין ב"אוצר דינים ומנהגים", אך לעומת זאת ראה בחזו"א על מעשרות, סימן ז' סס"ק י—יא, וראה להלן.

19 פרשת אמור, ויקרא כ"ג כג, עה"פ "ובקצרכם את קציר ארצכם" וכו'.

ולמעשה, הענין אינו פשוט. יש לחלק בין התכואה וכיוצא בה, שכמעט אין לעניים ענין לבוא וללקטה — לבין פרי הגינה והירקות ופרות עץ, שביניהם יש פרי בעל ערך ויש מן העניים שלא בלבד שלוקטים אותם לצורך עצמם וביתם, אלא אף נתארגנו והסכימו עם בעלי עסקים במקומותיהם ומן הלקט הם מוכרים את הפרי ומקבלים תמורה יפה, בכסף, עבורו.

(ואין מקום לומר כי בהיות השדות קנין-שותפים אין בהם חיוב המצוות הללו, שכן הלכה מפורשת היא כי אף שדה השותפים חייב בפאה²⁰, ושמא יש ללמוד ממנו גם על הלקט והשכחה וכיו"ב).

אך גם במקום שמצוות אלה הן מעשיות-ריאליות, לא בכל מקום נוח לבעלי המטע או הגן לקיימן במילואן ובשלמותן, ולמשל — יתכן כי הלקט מפריע להמשך העיבודים, ויש העולים על השדה לעבדו עוד לפני שהספיקו המלקטים ללקט כל שיש בו, או שיש חשש לשלמותם של העצים וכו', ואין המצוה מתקיימת בכל השלימות והפרסום הראויים לה.

וכבר העירו חברים על הבעיות הללו בעבר²¹, ומשום מה לא נעשה הרבה עד היום לפתרון, ומן הראוי להושיב צוות של תלמידי חכמים ואנשי שדה לבדוק את האפשרויות לקיימן בהידור וכיאה לחברה חקלאית-אידיאלית המקפידה בשמירת המצוות והרוצה בכל ההישג החנוכי-תורני הכרוך בקיומן; דומה עלי כי מן הראוי לבדוק גם את האפשרות לפדות את כל הלקשו"פ ע"י מוסדות הקהילה ולחלקם לנצרכים, וע"י זה להסדיר במיוחד את בעית המתנות שאינן נלקטות כלל.

בעיה מסוג אחר מציבה בפנינו מצוות מעשר עני. כיון שאנו נוהגים בכל מערכת התרומות-המעשרות רק קיום-סמלי, ע"י אמירת נוסח ההפרשה והפדיון על מטבע (פרוטה) — שהרי אין משמעות, לצער לבבנו, למתנות התרומה והמעשר-שני בזה"ז, ואף מעשר ראשון אין הכרח-מוסרי לתיתו ללויים שאינם משוררים ושוערים — נתקפח בכך חלקם של העניים, שלהם הקצב המעשר-השני (שלישי) בשנים ג-ו לשמיטה, וכיון שכל ההפרשה אינה אלא סמלית, ואנו קובעים מקום וקוראים שם, אך איש אינו בא ליטול, אנחנו "ישנים במנוחה",

20 כבלי חולין קלה ב, וראה בפאה"ש שם בסימן כא שהביא מדברי בה"ג בהלכות פאה "וכל מאן דחייב בפאה מיחייב בלקט ושכחה".

21 ראה, למשל, מה שכתב החבר עמנואל קרליבך, איש משואות יצחק, ב"דיעות הקבוץ הדתי" (שמו הקודם של "עמודים") גליון 84 עמ' 7, ובכמה מאמרים על מצות הצדקה בקבוץ הרשומים במפתח המאמרים שנתפרסם עם כרך ט"ז של "עמודים" (בשנת תשכ"ט). וראה עוד מ"כ משה אונא בספר הזכרון לאברהם שפיגלמן ובס' הזכרון למרדכי ויזר ז"ל.

ובדאי שפורמלית קיימנו את המצוה כהלכתה, אך למעשה ולפי רוחה של תורה, לא עשינו דבר, והענין צריך תיקון של ממש.

(אף שיש להחיל בענין זה דברים שייאמרו להלן בענין מעשר-כספים, עיי"ש, מכל מקום נראה לי לחלק ולהפריד ביניהם — שכן זו מצוה התלויה בארץ ממש, ואף אם חיובה מדרבנן, מכל מקום היא מצוה שאפשר — ולכן צריך! — לקיימה). לענ"ד, עלינו לגשת לקיום המצוה בכל פשטותה המעשית. להפריש מידי שנה ג' ו' מעשר (שני-שלישי) מכל היבולים, (הן מפרי הארץ והן מפרי העץ), ולחלקו כמות שהוא (בלתי ממוין, בלתי ארוז) ללשכות סעד, למוסדות, ולישיבות — ואל יירע בעינינו "הפסד" זה, שהרי מתנת הקב"ה היא, וכבר למדונו חז"ל בפרשת מעשר עני²² "עשר תעשר — עשר בשביל שתחעשר", ומי שנתן לנו יכול זה וציונו להפריש ממנו תרומ"ע, הוא גם ירבה יבולו ושמחת לבבנו, ואין הדבר אלא שאלה של הרגל וחינוך שראוי לנו להתחדש בהם.

ולאחרונה — הפקר הפירות בשביעית. כיון שרוב ישובי הקיבוץ הדתי מקבלים על עצמם את שמירת מצות השביעית בזה"ז לפי היתר הרבנות הראשית (המבוסס על אדני קודש של גדולי ישראל, וראש כולם מרן הראי"ה קוק זצ"ל), הרי שמעיקר הדין אין חלה על הפירות קדושת והפקר פירות שביעית; אך שתי פנים נוספות לדבר זה:

(א) כבר שקלנו כמה פעמים את האפשרות שלא למכור לנכרי חלק מאדמות המטע, דווקא כדי לקיים בפירות מצות קדושה, וממילא גם להפקידן לכל דבעי;

(ב) על אף ההיתר, רצוננו להשיג במצות השביעית לפחות חלק מן התוכן העמוק של המצוה — ככל שהדבר מתאפשר בתנאים הנתונים; לכן החליט הקה"ד כבר לפני כמה שמיטות להקים מסגרת של "אוצר בית דין" שבשליחותו יוכלו חברי הקבוצות לאסוף ולקצור את הפירות (גם למ"ד שאין ההיתר מועיל להפקיע קדושת הפירות, והרי הקציר והבציר הן מלאכות דאורייתא שבהן אין ההיתר מועיל). ושעל כן בעצם כל הפירות הן רכוש ביה"ד של כלל התנועה, וביה"ד "מחלק" את הפירות לצריכים להם; לשם הסמליות והמחשבה, נקבע כי כל קבוצה תקבל את תמורת המכירה (בגדר "הוצאות" הגידול והשיווק) פחות אחוז או שניים מן הערך, והסכומים שיתרכזו בדרך זו יחולקו ע"י ביה"ד לנצרכים. דומה כי יפה היא דרך זו ועונה על כמה ענינים שנוכרו עד הנה, ומן הראוי כי יצטרפו למסגרת מאוחדת (או יצרו להם מסגרות מקבילות משלהם) לא רק ישובי הקבוץ הדתי,

אלא גם כל הישועים החקלאיים, הן השתופיים והן הפרטיים, המשתמשים בהיתר-המכירה.

(לפי מיטב ידיעתי, גם משקי פועלי-אגודת-ישראל, הנוהגים לפי שיטתו של מרן החזון-איש וצ"ל, הולכים בדרך זו של אוצר-בית-דין, אך איני יודע אם קבעו להפריש מאוצר זה חלק לצדקה; ואם אמנם אין הפירות במטעים הפקר גמור לכל מאן דבעי, דומני כי כדי להגשים רוחה של מצוה, "ואכלו אביוני עמך", יש צורך להפריש חלק חשוב ובעל משמעות כנ"ל).

נסכם איפוא באמרנו כי מצוות המתנות לעניים הקשורות במישרין בהיותה של חברה חקלאית-יצרנית ראויות להישקל ולהיבדק מחדש, כדי ליישמן בדרך הראויה להן והראויה לחברתנו — הן מבחינת התוכן ורוח-התורה, והן מבחינת הביצוע המעשי.

פרק שלישי: צדקה

ראש לכל דבר, עלינו לעיין בקצרה בשאלת ההגדרה ההלכתית של המבנה הקבוצי: האם יש כאן שותפות — או שמא אישיות-משפטית עצמאית היא הקבוצה? כפי שהראיתי במקום אחר²³, יתכן שיש בענין זה מחלוקת עתיקת יומין, הן בין תנאים, הן בין התלמודים, הן בראשונים ובאחרונים; לאחרונה עסק בענין זה הרב נפתלי בר אילן, רבה של קב' בארות יצחק לשעבר, וקבע²⁴ כי דין שותפים לחברי הקבוצה; בלי להכנס לויכוח, נראה לי כי לענין מצות צדקה יש מכל מקום להכריע בדבר לחומרא, ועל כן לחייב את הקבוצה ואת חבריה בכל מה שצריך לחייב במצוה חשובה ומרכזית זו; על אף העובדה שהקבוצה באה לפתור את שאלת העוני בפתרון כולל, הנה כל עוד לא חדל אביון מקרב הארץ ויש הצריכים לצדקה — חובה אף עלינו לעשות בענין זה ככל אשר נתחייבנו בו.

מכאן, לשאלות מעשיות. בעצם קיומה ונוהגיה, נותנת הקבוצה צדקה בכמה מסגרות ומכמה היבטים:

(א) צדקה לחברי הקבוץ עצמם: יש מן החברים בקבוצה שאינם תורמים לכלל מסיבות אובייקטיביות: זקנים, חולים, נכים וכו'. כל אלה נהנים — מאידך —

23 בחוברת "היחיד והצבור בחיים הדתיים של הקבוצה", הוצ' הקבוץ הדתי, ת"א תש"ל — במאמרי על "הפרט והכלל בהלכה", עמ' 24-41.

24 הרב ג' בר אילן, "הקבוץ כשותפות וכקהילה בהלכה", קובץ תחומין כרך א', הוצ' "צומת", גוש עציון תש"מ, עמ' 414 ואילך.

מכל היתרונות של החיים המשותפים, ונמצא כי החברים המסכימים לכך ברצון ומתוך שמחה מקיימים בכך מצות צדקה ממש. כיו"ב כבר כתב הרב אבינר²⁵ כי כל ההוצאות בגין חנוך הילדים ואחזקתם (מעל לגיל 6, כתקנת חז"ל) ניתנות להיזקף לחשבון הצדקה.

(ב) צדקה במסגרת "עזרת קרובים": בכל התנועה הקבוצית, מקובל כי חברים הצריכים לעזרה כספית לקרוביהם (הורים, בנים, אחים ואחיות וכד'), יכולים לקבלה מן הקבוצה, במסגרת אפשרויותיה. עזרה זו, שמבחינת כמותה היא גדולה למדי²⁶ — ואם נצרף אליה הוצאות אחזקתם של ההורים בקבוצה²⁷ תגדל עוד יותר — בודאי ראויה להיחשב על הצדקה, שהרי הלכה פסוקה היא כי כבוד אב ואם הוא "משל אב", ואם אין לו חייב הבן בכך מדין צדקה²⁸.

(ג) הקבוצה מקציבה בכל שנה סכומים רבים לתרומות לכל מיני מוסדות ונצרכים למיניהם, ובכמה מקבוצותינו גם נתמסד ענין זה ונקבע הסכום שיש להקציבו לצדקה וועדה מיוחדת מטפלת בחלוקתו.

מעבר לכל אלה, ידועה היא התנועה הקבוצית בהקפדתה על תשלום מס־אמת, ובודאי שחלק מתשלומי המס הם בגדר צדקה. שהרי אם ההוצאה לבטחון ולחנוך, לכבישים ומבנים, לשירותים כלליים וכו' היא בגדר הוצאה הצריכה לכל אורה, הנה כספים רבים מופנים ע"י הממשלה לסעד ועזרה סוציאלית, לטעוני טפוח לחולים ונפגעים, וכל הסכומים הללו באים ממקורותיהם של משלמי המסים; למרות שקשה להעריך את החלק המדויק המוצא לצרכים אלה, אין ספק כי בתוך שאר המסים ניכר חלקה של הצדקה²⁹.

לאור כל אלה, נראה לי שהקבוצה כשותפות יוצאת ידי חובה בהפרשותיה לצדקה, ויתכן כי השעור המדויק עולה אף על המעשר (כספים) המחוייב³⁰ — וברור כי מעשר־כספים יש לחשב מההוצאות הקיום של הקבוצה יחד עם הרווח

25 הרב ש' אבינר, הלכות כספים בקבוץ, תחומין הנ"ל עמ' 399 ואילך; חלקו השני של המאמר כבר נתפרסם קודם לכן ב"עמודים" תשל"ו עמ' 344.

26 בקב' סעד, מגיעה הוצאה זו לכ־1% מההוצאות־הקיום של כלל אוכלוסיית הקבוצה.

27 בנכוי ערך עבודתם, מגיעה הוצאה זו לכ־2% נוספים.

28 ראה בבלי קידושין לב א (ושם "אמר ר' יהודה תבוא מאירה למי שמאכיל את אביו מעשר עני"...) רמב"ם פ"ו מהלכות ממרים ה"ג, טוש"ע יור"ד סימן ר"מ סעיף ה, והרמ"א בהגהתו הביא גם דברי ר"י הנ"ל מהגהות מרדכי, ומ"מ רי"ף ורא"ש ור"ן שהובאו בב"י שיכול ליתן לו מה שמחויב לצדקה.

29 ראה מש"כ בזה הרב אבינר הנ"ל בהע' 25.

30 על מצות מעשר כספים, ראה בספרו של הרב אברהם מרדכי אלברט, "מעשר כספים", ירושלים תשל"ו.

נטו, ומותר לנכות מן החשבון כל ההוצאות המשמשות כחשומות ליצירת ההכנסה³¹.

(במאמר מוסגר יש לציין כי זו אף דרך החישוב המקובלת למס־הכנסה, אך יש מקום לערער על צורת חישוב שנתית זו, שכן המשק החקלאי — לעתים קרובות — הוא מחזורי, ותיתכן שנה קשה בה הרווחים מצטמצמים לעומת שנה מרווחת בהם הם גדלים, והדרך הנכונה תהא לחשב את ההכנסות במרוצת תקופה ארוכה יותר — שמא בשמיטה (מחזור של שבע שנות השבוע לשמיטה), ואיני יודע לזה מקור ישיר בהלכה, אף שהלכות מעשר־עני דווקא תלויות במחזור זה, והדבר צ"ע).

דא עקא: אף שצדקות אלה בודאי מוציאות את הקבוצה ידי חובתה, יש בהן החסרון שאין החבר היחיד מרגיש בהם במישרין; מאידך, מצאנו בספרות ההלכה חיוב ישיר לנתינת מחצית השקל (כמינימום) שעל כל אדם לנתנו כצדקה, דבר שאינו מעל ליכולתו של כל יחיד ויחיד אף בקבוץ; נראה לי, על כן כי על הקבוצה וחבריה לשים לבם אף לקיום המצוה באופן אישי, במישרין, ולספק "הזדמנויות" לחברים ולילדים לתת משלהם לצדקה, הן כדי לקיים את המצוה בהידור, והן כדי לחנך את האדם למידת הנדיבות והרחמנות³² - הן במה שנוגע לו אישית, והן כדוגמה אישית לילדיו וחניכיו.

לסכום: הקבוצה הדתית, רשאית להתגאות במעשה הצדקה וגמילות החסדים הבנויים במסגרתה, הן במניעת העוני מראש, והן בסיוע מכל הסוגים למעשה; עם זאת עדיין ארוכה הדרך ויש הרבה מה לעשות כדי להגביר את תודעת המצוה — הן במעשה גופו ובסיוע הדדי, הן בצדקה כלפי פנים והן בצדקה וגמ"ח כלפי חוץ; ויהי רצון שנוכח כולנו להיות מן העושים והמעשים להרבות צדקה וחסד בישראל, ולגדל את בנינו כבני־אברהם טהורים ונדיבים, ביישנים רחמנים וגומלי חסדים.

31 שם, עמ' רל ואילך.

32 ראה דבריו הידועים של הרמב"ם בשמונה־פרקים על מידת הנדיבות. ולענין השעור המינימלי של מחצית השקל, ראה אצל הרב אלברט, שם, עמ' קמה.

הרוצה להיות יהודי, היינו לילך מדרגה לדרגה, חייב לנצח במלחמה. כי רק המנצח במלחמה נקרא 'איש'. וקודם שמנצחים — "אל יתהלל חוגר כמפתח". ועיקר הנצחון ליהודי — שהוא בא לארץ ישראל. כוונתי ארץ ישראל — בפשיטות, עם אלו הבתים והדירות, שבני ישראל נוסעים לשם. כל מי שרוצה להיות יהודי באמת — חייב לנסוע לארץ ישראל. ואם יש לו מניעות רבות — צריך הוא לשבור את המניעות ולילך שם, כי זה עיקר הנצחון במלחמה. יש שנדמה להם, שרוצים ונכספים מאד לבוא לארץ ישראל — אם היו יכולים לנסוע לשם בהרחבה, לא בצער ודוחק. ובאמת אין זה רצון שלם, כי מי שרוצה לבוא לארץ ישראל — צריך לילך גם רגלי...

(רבי נחמן מברסלב)

בעלות על "תקציב אישי"

שאלה: ברשותי ביסקויטים שקניתי מתקציבי האישי. האם חובת ביעור חמץ זה חלה עלי או על הקבוצה כולה?

תשובה: כתב הרמב"ם: מצות עשה מן התורה להשבית החמץ... שנאמר¹: "ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם"². ועוד כתב הרמב"ם: המניח חמץ ברשותו בפסח, אף על פי שלא אכלו, עובר בשני לאוין, שנאמר³: "לא יראה לך שאור בכל גבולך", ונאמר⁴: "שאור לא ימצא בבתיכם"⁵. מצוה זו מוטלת בעיקרה על הבעלים⁶ ועליהם להשבית את חמצם בכל מקום בו הוא נמצא: הא למדת, שהחמץ של ישראל... אפילו טמון, ואפילו בעיר אחרת... הרי זה עובר משום לא יראה ולא ימצא⁷.

נשאלת השאלה, מי הם הבעלים של הביסקויטים. האם הם רכוש החבר, או שמא בחברה קיבוצית אין בעלות פרטית כלל, והכל הוא רכוש הקבוצה. אחד מעקרונות היסוד של הקבוצה הוא שאין לחבר ממון פרטי משלו: "הקבוצה הינה התאגדות חפשית של אנשים למטרות... קיום חברה שיתופית המאורגנת על יסודות של בעלות הכלל על הקנין" (תקנון הקבוצה, הוצאת הקבוץ הדתי, סעיף 3). בתקנון ציוד וריהוט של בארות יצחק נאמר: "הקבוצה תעמיד לרשות חבריה ציוד בהתאם לנורמה הנקבעת על ידי האספה. ציוד זה הנו קנין הקבוצה הניתן לשימוש הקבוע של החבר" (נתקבל באסיפת חברים בתאריך 25.7.58).

- 1 שמות יב, טו.
- 2 הלכות חמץ ומצה ב, א. ועי' בספר החינוך, מצוה ט'.
- 3 שמות יג, ו.
- 4 שמות יב, יט.
- 5 הלכות חמץ ומצה א, ב. ועי' בספר החינוך, מצוה יא.
- 6 ואין זה המקום לדון בגדרי שומרים.
- 7 הלכות חמץ ומצה ד, ב.

למרות זאת נראה שיש להבחין בין כלל הנכסים העומדים לשימושו של החבר ובין נכסים שנרכשו מתקציבו האישי (בתקנון התקציב האישי של בארות יצחק לא נאמר שהנכסים הנרכשים באמצעותו הם קנין הקבוצה).⁸

קיימת בין החברים הסכמה כללית שהחבר עושה בתקציב האישי ככל העולה על רוחו. בנגוד לצידוד הבית כגון מקרר, בוילר או ריהוט, שאותם אין להעביר מיד ליד, הרי יכול כל חבר לתת את תקציבו האישי למי שיחפוץ, הן בתוך הקבוצה והן מחוצה לה.⁹ הסכמה זו קובעת שמה שנרכש בתקציב האישי מהווה קנין החבר.

מקור לתפיסה ההלכתית שזכות שימוש ללא סייג בחפץ כל שהוא מעניקה בעלות עליו, הוא מפסק הרמ"א. הרמ"א פוסק, שאורח יכול לקדש אשה במנת האוכל הניתנת לו על ידי מארחו. אנו מניחים שבעל הבית מעמיד את הכיבוד לרשותו הבלעדית של האורח משום שעיקר כוונתו של בעל הבית היא לגרום נחת רוח ושמחה לאורחו,¹⁰ והמארח מסכים מראש לכל דרך בה ינצל האורח את מנתו.¹¹

מכאן, שחמץ שנרכש בתקציב האישי הוא רכוש החבר. (ומסתבר שמצרכי מזון

שמקבל החבר מהמטבח לדירתו, נחשבים אף הם לקנין החבר מאותה סיבה).¹²

על כן מצות ביעור חמץ מוטלת כל כל חבר בנפרד. אם מוכרים חמץ זה¹³ צריך

כל חבר למכור את חמצו שלו.

8 בתקנון הקבוצה, הוצאת הקבוץ הדתי, סעיף 66, מבואר שכל הנכסים של החבר הם נכסי הקבוצה והם נמסרים לחבר לשימוש, ולא נזכרת שם הסתייגות בענין נכסים שנרכשו בתקציב האישי; אך כל עוד לא נתקבל תקנון זה על ידי חברי בארות יצחק, יש לדון בשאלות הממון של הקבוצה רק על פי תקנון שנתקבל על ידי החברים ועל פי המקובל בתורה. ועי' בהערה 12.

9 מסתבר שחברים לא יראו בעין יפה מי שמוכר מצרכים שקנה בתקציב האישי, אך אין בכך פגם בבעלות החבר. כיוצא בזה לא נראה בעין יפה אף אדם הגר מחוץ לקבוצה, שמוכר מתנה אישית שקיבל, למרות שהמתנה בודאי שייכת לו. ועי' בביאור הגר"א, יו"ד סוף סימן רנג, אות יח. 10 ירושלמי דמאי, פרק ז, הלכה א.

11 שו"ע אבן העזר, כח, יז. ואף ששם יש אחרונים החולקים, עי' בהרחבה באוצר הפוסקים שם, הרי ששם הספק לאמוד כוונתו של בעל הבית, ובנדון דידן יודו הכל. בענין הגדרת הבעלות — עי' בס' קהלות יעקב על ב"ב סימן לו. ויש להעיר, שאפילו את"ל שאורח אינו יכול לקדש אשה, ובעה"ב מקפיד — בקיבוץ שאני. וראיה, שבעה"ב אינו מקפיד שאריס יטול מעט מהפירות, כמבואר בסוף פ"י דעדות, וכן גבי אחים הנוטלים אתרוג שנקנה בתפוסת הבית, כמבואר בהלכות לולב פרק ח'. אך בענין מקדש אשה (הל' אישות ה, ח) — ספק אם יכול אדם זר ליטול תמרה, שבעה"ב אינו מקפיד. ולכאורה נראה פשוט החילוק, ששם בעה"ב אינו מקפיד אך דעתו אינה נוחה, אך בין אחים וכן בין בעה"ב ואריס — ישנה התחשבות רחבה, ואנן סהדי שבדבר פועט — מוחלים מלכתחילה. ומעין סברה זו כתב ב"מחנה אפרים" הלכות גזילה סימן ב'.

12 עי' בהרחבה באוצר הפוסקים שם. ובתקנון הקבוצה, הוצאת הקבוץ הדתי, סעיף 66, כתוב שהנכסים הם רכוש הקבוצה. הגדרת ה"נכסים" נזכרת שם בסעיף 7(ב), ואוכל אינו נוכר בפירוש (שמה הוא בכלל מטלטלין?).

13 עי' ב"נשמת אדם", שאלה ח', שאין למכור חמץ אם אין צורך גדול לכך.

הכתובה בקיבוץ

שאלה: במסגרת תפקידי כמזכיר פנים אני נשאל, לעתים קרובות, בעת מלוי פרטי הכתובה לפני החופה, על ידי חתנים או בני משפחותיהם, בדבר קביעת סכום כספי בכתובה. השאלה היא בענין ההתחייבות הכספית של החתן בכתובה והאם יש משמעות מעשית לסכום הכספי הנכתב. אם יש משמעות משפטית להתחייבות זאת, הרי על פי תקנון הקבוצה יש לקבל את אישור מוסדות הקבוצה על פי סעיף 55 בתקנון הנ"ל: "חבר קבוצה לא יקבל על עצמו התחייבויות כספיות, קניניות או כל התחייבות אחרת העלולה להטיל, במישרין או בעקיפין, חובות מימון על הקבוצה..."?

תשובה: הכתובה היא התחייבות כספית של הבעל לאשה במקרה של גירושין או אלמנות¹. ופסק הרמב"ם שאסור לבני זוג לחיות ביחד בלי כתובה: "אסור לו לאדם לשהות עם אשתו אפילו שעה אחת בלא כתובה"². במקרה שהכתובה נאבדה יש לכתוב מיד כתובה חדשה³.

בכתובה חייבת להיות התחייבות לשלם לאשה לפחות את הערך הכספי של 960 גרם כסף טהור שהם ערכם של מאתיים זוז בזמן חז"ל (בתחילת שנת תשל"ז הערך הוא כ-1600 ל"י)⁴. סכום כסף זה, שאין לפחות ממנו בכתובה, מכונה בשם "עיקר כתובה", ויש אפשרות לכל אחד להוסיף על סכום זה כרצונו — "תוספת כתובה"⁵.

- 1 על הלכות כתובה עי' ברמב"ם אישות י, ז ואילך וכן שו"ע אבהע"ז סו ועוד.
- 2 רמב"ם אישות י, י. והכתובה לדעת רוב הראשונים מדרבנן ותקנו זאת חכמים שלא תהא קלה בעיניו להוציאה ע' רמב"ם שם.
- 3 עי' שו"ע אבה"עו סו, ג.
- 4 מאתיים זוז לכתולה. והחישוב לפי דינרים דאורייתא ואכמ"ל. והחישוב על הערך בימינו הוא: בזו 192 פרוטות. בכל פרוטה חצי שעורה כסף צרוף, בגרם אחד יש עשרים שעורות או ארבעים פרוטות וכו'.
- 5 שו"ע אבהע"ז סו, ז.

בימינו מקובל שכל חתן מתחייב לתת גם "תוספת כתובה"⁶. ובמקום שמקובל ש"תוספת הכתובה" אינה פחותה מסכום מסוים — על החתן להתחייב כפי מנהג מקומו.

מובן מאליו שהקבוצה מאפשרת לחבר לקיים מצוות וממילא אין החתן זקוק לאישור הקבוצה בשעה שהוא מתחייב על "עיקר הכתובה" ועל "תוספת הכתובה" כפי המקובל. במקרה של גירושין או אלמנות תצטרך הקבוצה לכבד את ההתחייבות שהחתן נטל על עצמו.⁷

אם החתן רוצה להתחייב בכתובה יותר מהמקובל — עליו לבקש את אישור מוסדות הקבוצה.⁸

6 שו"ע שם שם סו, י ושם סו, יא בהגה. יש להעיר כי רגילים בימינו לנקוב בסוף סכום כולל המסכם את העיקר, התוספת ונכסי צאן ברזל. ופעמים רבות הסכום הכולל קטן מסך כל הסכומים שלמעלה (ובפרט בכחובות שרגילים לכתוב בהן מאתיים זקוקים ובענין ערך הזקוק ע' ביאורי הגר"א שו"ע יו"ד שה"ק ד ואבהע"ז סו ס"ק כב. ועי' בחזו"א אבהע"ז סו, כא) ובמקרה שיש סתירה בין הסכומים העיקר כפי הסכום התחתון כמבואר בשו"ע חו"מ מב, ה. והמנהג המקובל צ"ע. ויש להעיר כי בשנת השי"ג תקנה הרבנות הראשית שאין לפחות בכתובה מ-200 ל"י אך מאז לא הותאמה התקנה לשנוי ערך הכסף. ויש הנוהגים לכתוב בסיכום ההתחייבות: מאתיים וזו כסף צרוף ועוד כך וכך לירות.

7 והרי זה כעין האמור שם בסעיף 68. ויש להעיר כאן כי בשעה שמקבלים זוג נשוי לקבוצה כחברים הרי הקבוצה מקבלת על עצמה לשלם את התחייבות הבעל לכתובה (אלא אם כן סוכם בפירוש אחרת). והקבוצה לא תוכל לטעון אחר כך כי ההתחייבות היתה שלא בידיעתה כי ידוע לכל שלכל אשה נשואה יש כתובה.

8 רצוי מאד לקבל אישור בכתב כדי למנוע התדייניות ושכחות אחר כך. ואם החתן יחתום על סכום כסף גדול בלא הסכמת הקבוצה הרי ההתחייבות של הבעל כלפי האשה במקומה עומדת והקבוץ מצדו רשאי לנהוג כפי ראות עיניו בפרשה אם על ידי הסכם מיוחד עם הבעל ואם בצורה אחרת.